

СЛОВЕСНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Теоретико-експериментальна стаття, присвячена аналізу особливостей організації словесної творчості як форми позакласної роботи з розвитку творчого мислення старшокласників. У статті аналізуються особливості розвитку творчості старшокласників, розглядаються види словесної творчості, структура мислення, в тому числі творчого, старшокласників.

Ключові слова: творча обдарованість, творче мислення, словесна творчість, види словесної творчості, самооцінка, оцінна діяльність, старшокласники.

Аналіз теоретичних і експериментальних досліджень показує, що проблема розвитку творчих здібностей людини займає важливе місце та є **актуальною** в психологічній науці. Значний внесок у розробку загальної теорії здібностей внесли Б. Г. Ананьєв, В. М. Дружинін, О. Г. Ковальов, В. А. Крутецький, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, О. Л. Музика, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, В. Д. Шадриков та інші, якими було встановлено, що здібності існують і розвиваються тільки в діяльності, і тільки на підставі її вивчення можуть бути виявлені. На сучасному етапі наукові дослідження, спрямовані на вивчення здібностей старшокласників, здійснюються у різних, конкретних видах творчої діяльності (музичній, образотворчій, літературній тощо).

Літературна творчість у розвинутій формі полягає у створенні автором складних творів (романів, оповідань тощо), що передбачає накопичення вражень у ході пізнання дійсності та творчу переробку їх у словесній формі, і притаманна передусім дорослим. Що стосується літературної творчості дітей та підлітків, то більш доцільно вживати поняття «словесна творчість», яка передбачає процес знаходження слів, словосполучень, що точно відображають образ, а також створення нових слів, віршів, власних розповідей, казок, тощо [1]. У даному дослідженні словесна творчість розглядається як форма розвитку мислення особистості у позакласному вихованні.

Науковою проблемою, про яку йдеться в даній статті, є теоретичне обґрунтування взаємозалежності між показниками розвитку мислення старшокласників та характеристикою їх позакласної діяльності – словесною творчістю. При розгляді цієї проблеми виникає утруднення у співвідношенні цих понять, а саме в тому, що словесна творчість є більше характеристикою зовнішньої діяльності особистості, тоді як мислення – це характеристика її внутрішнього стану.

Теоретичне та практичне значення вирішення вказаної наукової проблеми полягає у тому, що маючи чітке визначення основних понять творчого мислення та словесної творчості, можна зробити вибір ефективних форм та засобів успішного розвитку мислення особистості в різних розвиваючих технологіях.

Гіпотеза дослідження у загальному вигляді формулюється так: певний рівень словесної творчості може визначати і обумовлювати психологічний механізм, сприяти розвитку мислення старшокласників до його найвищого, творчого рівня.

Завданнями статті є здійснити теоретичний аналіз концептуальних підходів, визначити психологічний зміст і структуру мислення у юнацькому віці; визначити особливості впливу словесної творчості на розвиток творчого мислення особистості старшокласника; обґрунтувати доцільність застосування певних форм позакласної роботи з розвитку словесної творчості старшокласників.

Здійснюючи *аналіз теоретичних і емпіричних досліджень з проблеми*, автор виходить з того, що до розвитку мислення особистості старшокласників необхідно підходити комплексно, тому що мислення – поняття багатовимірне [2].

Слід зазначити, що експериментальне вивчення творчого мислення та психологічних умов його розвитку засобами позакласної роботи стосувалось переважно дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку (Ю. З. Гільбух, Д. Б. Ельконін та ін.). Але психологічні особливості розвитку творчого мислення засобами літературної творчості у юнацькому віці не отримали свого теоретичного обґрунтування та розробки в психологічній науці. Хоча в ході соціалізації саме в цьому віковому періоді відбувається ефективний процес розвитку особистості, коли провідні психічні процеси набувають серйозних діяльнісних форм (Л. С. Виготський). Розглядаючи особливості розвитку творчості старшокласників, слід враховувати особливості психічних новоутворень цього віку [3]. На думку дослідників (Д. Б. Ельконін, 1994) провідним новоутворенням юнацького віку виступає особистісне самовизначення, а також відбувається розвиток стійких особистісних якостей ціннісної свідомості (О. Л. Музика, 1999) [4]. Особистісний розвиток у юнацькому віці пов'язується з розвитком стійких особистісних якостей ціннісної свідомості, основу яких складає ціннісний досвід, накопичений у процесі розвитку, спеціалізації та індивідуалізації здібностей. Цінність є суб'єктивним, внутрішнім утворенням, а відтак, ціннісного забарвлення набувають не тільки і не стільки результати діяльності, а й способи їх досягнення: окремі вміння, мисленнєві стратегії тощо (В. О. Моляко, 2007) [5]. У юнацькому віці посилюються процеси, пов'язані з соціальною стратифікацією людей за напрямками і рівнем розвитку здібностей, цей вік характеризується проявом більшого інтересу до суспільного змісту діяльності, де використовуються можливості творити, будувати, конструювати (І. С. Кон, 1989) [6]. Тенденція до розвитку обдарованості закріплюється лише за тими, хто подолав протидію контактного соціального оточення, вийшов за межі його ціннісного впливу, знайшовши підтримку у загальнолюдських цінностях. Складності юнацького віку стають певною перешкодою на шляху становлення особистості та розвитку мислення.

Аналіз проведених дослідження дозволяє визначати мислення як багатовимірну системну особистісно-процесуальну психічну характеристику, якій притаманні усвідомлення (рефлексія) (С. Л. Рубінштейн, І. М. Семенов), співвідношення (компарація) (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн) та співіснування (конекзистенція) (Д. Б. Богоявленська, К. Юнг) об'єктивних та суб'єктивних смислів діяльності. Творче мислення особистості визначається як вид мислення, що характеризується впорядкованим багатовимірним ієрархічним взаємодоповненням властивостей мислення як психічних новоутворень різних рівнів ускладнення, що включає лабільність, вміння встановлювати логічні закономірності, логічно-понятійне мислення та вміння утворювати складні аналогії, креативність мислення, значущу конструктивність;

творче мислення може розглядатись як аксіо-когнітивний конструкт, який характеризує його як найвищий рівень опанування досвідом, індивідуально-психологічні особливості творчого мислення проявляються в якісно-кількісному поєднанні показників властивостей мислення, характер взаємодії яких залежить від психологічних умов його розвитку, зокрема поліструктурного механізму діяльності.

Автор вважає, що позакласна робота з використанням різних засобів словесної творчості може розглядатись як інструмент оптимізації психологічних умов розвитку творчого мислення старшокласників через взаємозв'язок складових реалізації цієї роботи і структури мислення, тобто як елемент поліструктурного механізму діяльності. Така діяльність є досить ефективною, коли при високому рівні розвитку структурних компонентів мислення учень конструктивно, швидко переживає та вирішує проблемну ситуації, продуктивно реагує на різноманітні зміни соціального середовища, пропонує творчий продукт у вигляді літературного твору, і таким чином, взаємодіє із зовнішніми умовами через призму власного творчого мислення [7; 8].

Дослідження літературних здібностей проводилися за трьома основними напрямками: аналіз літературно-творчої діяльності видатних письменників (В. К. Боярчук, Б. О. Грифцов, Є. С. Громов, О. Г. Ковальов та ін.); вивчення індивідуальних психічних особливостей, що виявляються в літературній діяльності школярів, які досягають в ній різних успіхів (Є. О. Корсунський, М. А. Мудрак, Н. О. Черникова та ін.); визначення єдиної основи художніх творчих здібностей (Г. Н. Кудіна, О. О. Мелік-Пашаєв, З. М. Новлянська та ін.). Внаслідок проведеної роботи встановлено варіативність структури літературних здібностей, можливість успішної творчості при різних сполученнях її компонентів та компенсації відсутніх якостей за рахунок високою рівня розвитку інших властивостей. При цьому психологами визначались в якості компонентів структури літературних здібностей наступні: вразливість, уява, здатність адекватно передавати словами думки, почуття, образи. А деякі дослідники (Є. О. Корсунський, В. П. Ягункова) зазначають важливу роль у ній пам'яті як образної, так і словесно-логічної, образного мислення [1].

У дослідженнях, присвячених вивченню особливостей літературної творчості на різних вікових етапах, була зроблена спроба дати відповідь на питання про сензитивний для цих здібностей вік. Так, у працях С. К. Олексієвої, Н. П. Орланової, М. М. Рибакіної, О. С. Ушакової, Н. О. Черникової, Е. А. Шибицької розкриті особливості творчої діяльності дошкільників, серед яких можна виділити: наслідування фольклорній казці та відсутність попереднього задуму, що призводить до недоліків композиції. У дослідженнях Н. Б. Берхіна, Є. О. Корсунського, З. М. Новлянської, Н. О. Черникової, В. П. Ягункової та інших виявлені особливості літературно-творчої діяльності дітей шкільного віку. В молодшому шкільному віці, за їх думкою, спостерігається безпосередність виконання творчих завдань, відсутність попереднього обмірковування та нездатність до створення образу. Для підліткового віку характерним є, з одного боку, наслідуваність, невизначеність задуму, створення образів від конкретного до загального, відсутність переробки творів, а, з іншого, збагачення внутрішнього світу та життєвого досвіду, високий рівень розвитку мови, диференціація інтересів і підвищена емоційність, тому він вважається сензитивним для розвитку літературних

здібностей. В юнацькому віці розвиток цих здібностей виявляється у появі в учнів здатності до створення образу і літературного стилю.

У тісному зв'язку з вивченням вікових особливостей прояву здібностей до словесної творчості вченими розглядалося питання про їхнє цілеспрямоване формування у дітей та підлітків [9]. Аналіз теоретичних і практичних досліджень дозволяє виділити ряд умов, що сприяють розвитку літературно-творчих здібностей: включення школярів літературно-творчий колектив (С. П. Кудрявцева, Ю. Д. Львова); збагачення життєвого досвіду (М. О. Рибникова, В. О. Сухомлинський); доступність тем шкільних творів, тобто їхня зрозумілість для дітей (П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Л. М. Толстой); читання (Є. О. Корсунський); ведення рукописних журналів (В. О. Сухомлинський); особистість керівника (Є. О. Корсунський, Ю. Д. Львова) та інші. Зазначені вище автори розглядають в основному педагогічні умови, що забезпечують організацію процесу творчості, проте психологічні умови не одержали належного вивчення.

Відомо, що словесна творчість як вид конкретної діяльності залежить певною мірою від рівня загального розумового розвитку і від рівня розвитку деяких пізнавальних процесів. В наших дослідженнях ми дійшли до висновку, що словесна творчість особливо залежить від рівня розвитку таких пізнавальних процесів, як творче мислення, яке є необхідним компонентом будь-якої творчої діяльності, стимулює розвиток конекзистенції мислення, оцінна властивість (компаративність) мислення, спрямована на створення образу і сюжетоскладання, що сприяє розвитку компарації мислення та логічна пам'ять, що при створенні учнями оригінальних текстів виконує функцію організації їхньої текстової діяльності, впливає на розвиток рефлексії мислення. Експериментально доведено, що творче мислення, його компаративність, логічна пам'ять є найважливішими компонентами в структурі літературно-творчих здібностей особистості. Успішність побудови текстів у значній мірі визначається рівнем розвитку цих пізнавальних процесів. Сформованість творчого мислення характеризується самостійністю й оригінальністю при створенні і втіленні художніх задумів, а розвиток логічної пам'яті – знаннями про світ, про структуру тексту, наявністю умінь відбирати, осмислювати інформацію і перетворювати її в зв'язний текст. Тому цілеспрямована та одночасна активізація цих пізнавальних процесів у навчальній діяльності є важливими психологічними умовами оптимізації процесу розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості.

В.О. Сухомлинський пристрасно закликав педагогів відкрити перед дитиною радість праці, запалити іскорку позитиву, красиве людське бажання – вчитися [10, с. 205]. Позакласна робота – неабиякий стимул у навчанні. Педагогічна мудрість педагога – уміти завоювати довір'я учнів, розумно керувати процесом навчання, захоплювати їх силою логіки, наукової аргументації, розвивати допитливість, самостійність, не нав'язувати їм готових висновків [10, с. 78]. Учні треба ставити в такі навчальні ситуації, в яких виявлялася б їхня моральна позиція. А такі ситуації краще всього створювати поза класом або поза навчальним закладом. Позакласна робота з словесної творчості – це постійний пошук.

Отже, для стимулювання творчої самостійності старшокласників слід так організовувати позакласну роботу з словесної творчості, щоб в результаті неї засвоювалися прийоми адекватної самооцінки та оцінки подій соціального середовища. При цьому слід враховувати необхідність підтримки та допо-

моги юнакам в адекватній оцінці їх вчинків, які здійснюються в ході вирішення проблем, що постійно виникають в ході творчих пошуків. Вчити юнаків застосуванню стійкої системи цінностей, самим формулювати залежність, закономірність власних вчинків. При цьому слід намагатись формувати нетрадиційний механізм засвоєння знань [3; 5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, навчальний заклад повинен викликати в учнів стійкий інтерес до художнього слова, систематично прилучаючи їх до великих цінностей духовної культури. Виховання учнів засобами художньої літератури здійснюється не тільки на уроках, а й у процесі найрізноманітніших позакласних заходів.

Позакласна робота може здійснюватися у різноманітних організаційних формах, але тільки через індивідуальні доручення, які виконують учні. Позакласна робота з словесної творчості може бути ефективною лише тоді, коли вона має яскраво виражене духовно-моральне спрямування, сприяє всебічному розвитку учнів і коли вона тісно пов'язана з тією навчальною роботою, яка безпосередньо здійснюється на уроках. Подальші експериментальні дослідження взаємозалежності певних видів словесної творчості та творчої обдарованості старшокласників дозволять прослідкувати більш глибоко їх взаємодію з метою організації ефективного розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Малихіна О. Є.* Психологічні умови розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості : автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна і вікова психологія" / Олена Євгенівна Малихіна; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2009. – 20 с.
2. *Моргун В. Ф.* Использование многомерной концепции развития личности в дидактических целях [Текст] / Владимир Федорович Моргун // Методические рекомендации по составлению познавательных заданий для формирования общеучебных умений школьников. – Полтава, 1984. – С. 3–10.
3. *Куц О. С.* Психологічні умови розвитку творчого мислення особистості / О. С. Куц // Науковий вісник: зб. наук. праць Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К.Д. Ушинського. – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2008. – № 10-11. – С. 270–278.
4. *Музика О. Л.* Стратегіально-ціннісна організація свідомості творчо обдарованої особистості [Текст] / Олександр Леонідович Музика // Вісник Житомирського пед. ун-ту. – 1999. – Вип. 3. – С. 156–159.
5. *Моляко В. А.* Творческая конструкторология (пролегомены) [Текст] / Валентин Алексеевич Моляко. – К.: «Освіта України», 2007. – 388 с.
6. *Кон И. С.* Психология ранней юности [Текст]: книга для учителя / Игорь Семенович Кон. – М: Просвещение, 1989. – 254 с.
7. Колективна творчість учителів (на допомогу вчителю української літератури) // Все для вчителя. – 2008. – №10. – С. 43–114.
8. Література – вчитель – учень (самостійне вивчення учнями літератури) : посібник для вчителя / Б.І. Степанидин. – К., Освіта, 1993. – 240 с.
9. Тиждень української літератури у школі (досвід планування, дидактичні матеріали, позаурочні заходи) // Все для вчителя. – 2007. – №4. – С. 17–82.
10. *Сухомлинський В. О.* Сто порад учителю / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1988. – 310 с.

Куц А. С. СЛОВЕСНОЕ ТВОРЧЕСТВО КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Теоретико-експериментальная статья, посвященная анализу особенностей организации словесного творчества как формы внеклассной работы по развитию творческого мышления старшеклассников. В статье анализируются особенности развития твор-

чества старшокласників, розглядаються види словесного творчості, структура мислення, в тому числі творчого, старшокласників.

Ключевые слова: творческая одаренность, творческое мышление, словесное творчество, виды словесного творчества, самооценка, оценочная деятельность, старшоклассники.

Alexandr Kushch. VERBAL CREATIVITY AS A FORM OF DEVELOPMENT THINKING SENIORS

Theoretical and experimental article on the analysis of the characteristics of the organization of verbal creativity as a form of extracurricular activities for the development of creative thinking senior pupils. The paper analyzes the characteristics of creative senior pupils, review kinds of verbal creativity, the structure of thinking, including creative, senior pupils.

Keywords: creative gifts, creative thinking, verbal creativity, the types of verbal creativity, self-assessment, assessment activities, senior pupils.

УДК 159.9

Латиш Н. М. (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКТИВНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗА УМОВ ОБМЕЖЕННЯ В ЧАСІ

В статті представлено результати дослідження конструктивного мислення молодших школярів в процесі розв'язування творчих задач за умов обмеження в часі. Зокрема здійснено аналіз особливостей формування конструктивного задуму в ускладнених умовах та встановлено вплив часових обмежень на рівні проявів конструктивного мислення учнів зазначеної категорії. Охарактеризовано типи реагувань досліджуваних на такий вид ускладнених умов, як обмеження в часі.

Ключові слова: конструктивне мислення, ускладнені умови, типи реагувань на ускладнені умови.

Постановка проблеми. Дослідниками зазначається, що ускладнені, критичні, кризові, екстремальні умови стали досить частим супутником нашого життя, іноді навіть повсякденного. В науковій літературі на сьогоднішній день немає загальноприйнятих психологічних визначень усіх різновидів ускладнених, екстремальних та кризових умов діяльності (іноді йдеться в більш вузькому масштабі про напружені ситуації).

Величезне практичне значення має проблема стресостійкості особистості, адже саме стресостійкість оберігає особистість від дезінтеграції і різноманітних розладів, створює основу для внутрішньої гармонії, повноцінного психічного здоров'я, високої працездатності. Стресостійкість особистості забезпечує можливість реалізації фізичних і духовних потенцій, визначає життєздатність, психічне і фізичне здоров'я [1].

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи вплив несприятливих факторів на розумову діяльність, Моляко В.О. розглядає різні типи реагування на конкретну негативну інформацію. Вчений розробив класифікацію, досліджуючи особливості оцінювання досить значною кількістю людей (переважно це були жителі міста Києва) факту Чорнобильської атомної катастрофи. Ця подія практично доторкнулась тим чи іншим чином усіх, хто знаходився на небезпечній відстані від ЧАЕС, хоча й не тільки їх. Окрім факту можливих, безпосередніх радіаційних впливів, ця подія, як зазначає вчений, мала без будь-якого перебільшення величезний психологічний ефект, принаймні в перші дні та тижні після аварії. Але при всьому цьому можна було спостері-